

מבט על, גיליון 783, 31 בדצמבר 2015

עד כמה עמוקים הסדקים בקואליציה הרוסית—איראנית בסוריה?

צבי מגן, אודי דקל ושרה פיינברג

האירועים האחרונים במערכת הבינלאומית ובזירת הלחימה בסוריה מעמידים במבחן את יציבותה של הקואליציה הרוסית-איראנית בסוריה, שכוננה בספטמבר 2015. נראה, כי לאחר שלושה חודשים של מאמץ צבאי, מעורבותה של רוסיה בסוריה אינה נושאת את הפירות שלהן כיוונה מוסקבה. רוסיה קיבלה החלטה אסטרטגית להתערב צבאית במלחמת האזרחים בסוריה, כדי להגן על משטרו של בשאר אל-אסד. בבסיס ההחלטה עמדה שורת אינטרסים רוסיים במזרח התיכון ומעבר לו, ובראשם השאיפה להרחיב השפעה אזורית, לשמור על מאחזי ימי לחוף הים התיכון וכן שחיקת מעמדה של ארצות הברית במזרח התיכון. באופן טבעי התגבשה קואליציית בעלי ברית של אסד בהשתתפות רוסיה, איראן, צבא סוריה, חזבאללה וגם מיליציות שיעיות, המופעלות כזרועות של איראן. למרות ההצהרות של רוסיה, כי מעורבותה הצבאית בסוריה מכוונת, בראש ובראשונה, למאבק נגד 'המדינה האסלאמית', בפועל, רוב התקיפות כוונות לארגוני מורדים אחרים ונועדו לסייע למשטרו של אסד. השיטה אותה נקטה הקואליציה, היא תקיפות אוויריות רוסיות נגד מטרות קבועות של ארגוני המורדים וסיוע אווירי רוסי לבעלי בריתו של אסד, הלוחמים בקרקע. לפי שעה, נראה, כי לאחר חודשיים של מאמץ צבאי משולב, באוויר וביבשה, של הקואליציה הרוסית-איראנית נבלמה המתקפה המשולבת, שהתמקדה בהשתלטות על שטחים חיוניים בצפון סוריה (אזור חלב), ציר חלב-חומס והמעברים לגזרת החוף). כתוצאה מכך נוצרו חיכוכים וצפו ניגודי אינטרסים בין חברי הקואליציה הפרו-אסדית. לקושי הצבאי נוספו מחלוקות במישור המדיני. נשיא רוסיה, ולדימיר פוטין, ניסה לנצל את ההתערבות הצבאית והפעלת הכוח המשולבת על מנת לייצר מסגרת בינלאומית נוחה לגיבוש נתיב מדיני להפסקת מלחמת האזרחים בסוריה. אולם, גם המהלכים הדיפלומטיים בנושא זה מתקדמים בעצלתיים. ההסכמה בין המעצמות, ספציפית בין רוסיה לארצות הברית, על התנעת התהליך המדיני שיעצב את הסדר העתידי בסוריה, לרבות עתידו של המשטר, לא התקבלה באהדה על ידי איראן.

רוסיה – איראן: בין הקשר האסטרטגי למחלוקות מדיניות וצבאיות

למרות היסטוריה של יריבות אסטרטגית בין רוסיה לאיראן, דווקא מאז כינון הרפובליקה האסלאמית של איראן מצאו השתיים שפה משותפת, על רקע סיוע רוסי לאיראן בתחומים שונים, לרבות התחום הצבאי והתחום הגרעיני. שיתוף הפעולה המגוון נשמר, על אף ההשתתפות הרוסית בשנים האחרונות במשטר הסנקציות נגד איראן וחלקה הפעיל במשא ומתן בנושא הגרעין. רוסיה יצאה נשכרת ממדיניות זו, בשל מיצובה כשחקן בינלאומי משפיע מחד גיסא, וכתוצאה מניצול ההזדמנויות הכלכליות הטמונות בקשריה עם איראן מאידך גיסא. הצורך לסייע למשטרו הרעוע של אסד בסוריה הבליט את מפגש האינטרסים האיראניים והרוסיים והפך כלי חיוני בקידום היעדים האסטרטגיים - הן בלחימה באסלאם הרדיקאלי (הסלפיהאדי), המאיים גם על רוסיה והן במאמץ לעצב סדר אזורי, התפור למידותיה של רוסיה. עם זאת ולצד המכנה המשותף, לא חסרות נקודות מחלוקת בין השתיים. שאלת עתידו האישי של אסד הבן – גמישות לגבי סיום תפקידו מהווה פלטפורמה רוסית לקידום הסדר מוסכם עם הקהילה הבינלאומית על אודות תהליך המעבר הפוליטי בסוריה – סוגיה זו, היא דוגמא לסלע מחלוקת משמעותי והיא אינה היחידה. למעשה, כל צד רואה את יעדיו המהותיים בסוריה באורח שונה.

הסיבה העיקרית למעורבות האיראנית בלחימה בסוריה, היא עיצוב סדר עתידי במדינה על פי צרכיה – חיזוק הציר השיעי איראן-עיראק-סוריה-חזבאללה, ולשם כך נדרש לשמר את המשטר העלאווי ולהבטיח את האוריינטציה הפראיראנית שלו. זהו רכיב מרכזי באסטרטגיה האזורית הנוכחית של איראן, שתכליתה הגמוניה אזורית - גיבוש מרחב השפעה בהובלתה, תוך חסימת השחקנים האחרים - האזוריים (ערב הסעודית וטורקיה בעיקר) והבינלאומיים (המערב) - הפועלים לקידומו של סדר שונה.

לרוסיה מצדה אינטרסים אחרים, שבבסיסם ההנחה שמעורבותה בסוריה מקדמת את יעדיה הגלובליים. גם מבחינתה, היעד המועדף, הוא עיצוב סדר שיאפשר את דריסת רגלה והשפעתה במזרח התיכון, תוך דחיקת הדומיננטיות המערבית באזור. שמירת משטרו של אסד אינה תנאי הכרחי לשם כך, ובלבד שמעמדה בסוריה יישמר. מכאן גמישותה היחסית של רוסיה במשא ומתן עם המערב בסוגיה זו. מעבר לכך, ברוסיה מקנן חשש, מפני "עריקה" איראנית למחנה המערבי, בהמשך להסכם הגרעין ולאחר שיתפתח תאום עם ארצות הברית אשר למצב בעיראק ואף בסוריה נגד 'המדינה האסלאמית'. טהרן אינה מאושרת מחיזוק מעמדה ואחיזתה של רוסיה בסוריה, שבכוחה להזיק בסופו של דבר לתכניותיה היא בשני מישורים. במישור המדיני, איראן מתקשה להשלים עם ההעדרה הרוסית להכליל את המערב ואת המדינות הסוניות במאמץ לייצב את סוריה ולעצב בה סדר מדיני – מה גם, שבמגעים המדיניים, רוסיה מתעלמת כמעט לחלוטין מהעמדה האיראנית בהקשר זה. רוסיה הצליחה להוביל את התהליך המדיני בשני סבבים של מפגשים שהתקיימו בווינה ובגיבוש החלטה של מועצת הביטחון להתוות "מפת דרכים" להידברות ולהסדרי מעבר בסוריה, שיסיימו את המלחמה ויובילו לפתרון מוסכם תוך 18 חודשים. ואולם, לצד הקושי שעמו מתמודדת רוסיה בחתירתה לגייס שיתוף פעולה מצד הפלגים הסוריים המורדים, נראה שגם המערב, בהובלת ארצות הברית, אינו יוצא מגדרו כדי להקל את מלאכת ההובלה הרוסית, ולבטח אינו מסייע להצלחת המדיניות של פוטין, שהאמין כי התערבות צבאית בסוריה תביא לו דיווידנדים מדיניים. ואמנם, רוסיה הצליחה להוביל את התהליך המדיני רק לאחר שהפגינה נחישות בהפעלת הכוח הצבאי.

הצבא הרוסי שותף בקואליציה לא רק עם כוחות איראניים וצבא סוריה, הנתון למרותו של אסד, אלא גם עם המיליציות השיעיות וחזבאללה, הנתונים לחסות איראנית ואשר רוסיה אינה מפגינה חיבה מובהקת כלפיהם – מה שמעלה טענות איראניות לשיתוף פעולה חלקי. לטובת המאמץ ההתקפי המשולב, איראן שיגרה לסוריה תגבורת של כוחות יבשה, כ-2000 לוחמי משמרות המהפכה – כוח קודס (בנוסף לכוח שנלחם קודם לכך לצדו של בשאר אסד), וכן מיליציה של מתנדבים שיעים וכוחות חזבאללה. אולם, בלימת המאמץ ההתקפי על ידי כוחות המורדים וכן היקף האבדות בקרב מפקדי ולוחמי כוח קודס עוררו באיראן עצמה ביקורת על התשומות הכרוכות בהתערבות בסוריה, והיא החליטה להשיב הביתה את הכוחות המתגברים.

מקומה של ישראל בתמונת המצב

לכל אלו מתווספת שאלת שיתוף הפעולה הרוסי-ישראלי, שאף הוא פוגע באמון בין איראן לרוסיה ומקשה על הניסיון האיראני, בתאום עם חזבאללה, להקים בדרום סוריה תשתית לפעילות טרור באזור רמת הגולן נגד ישראל. חלק מהתאום בין רוסיה לישראל ביחס לפעילות בסוריה מעניק, לכאורה, חופש פעולה לישראל במרחב האווירי בשמי סוריה ולבנון (למרות שהאזור מוגן בכיסוי של סוללות טילי קרקע-אוויר רוסיות). ישראל מצידה מקפידה על שמירת חופש פעולה לטיפול במה שהיא מגדירה כאיום ממשי כלפיה. עד כה, ובאופן לא מובן מאליו, ישראל מצליחה לשמור על תאום אווירי עם רוסיה. אך הפעולה האחרונה בסוריה שיוחסה לישראל – חיסול סמיר קונטאר בפאתי דמשק – עוררה את זעמם של חזבאללה ואיראן. בראייתם, פעולה זו הייתה כרוכה גם בהבנות בין ישראל לרוסיה, הגוברות על מחויבויותיה של רוסיה לקואליציה הפרו-אסדית. אם מראית העין של עליית מדרגה בתאום הרוסי-ישראלי אכן משקפת תאום אסטרטגי בין המדינות, אזי היא אמורה לעורר תהיות מצד שותפי הקואליציה הרוסית אשר לתוקף השותפות בהמשך הדרך ובה בעת לחזק את האינטרס הישראלי בקיום התאום עם רוסיה ובהימנעות ממוקדי חיכוך אפשריים עם הכוחות הרוסיים הפועלים בסוריה.

על אף נקודות החיכוך והלכי רוח אלה וחרף מאמציהן של מעצמות המערב ומדינות ערב הסוניות לקעקע את הקואליציה שבהובלת רוסיה, עדיין ארוכה הדרך לפירוק הקואליציה של תומכי משטר אסד בסוריה. התהפוכות במזרח התיכון יצרו שותפויות חדשות וקואליציות מוגבלות ביעדים ובזמן. כמו שטורקיה, החברה בנאט"ו, יכולה לקיים קשרים עם 'המדינה האסלאמית', בעוד ארצות הברית מגדירה את המלחמה ב'מדינה האסלאמית' כמאמץ אמריקאי עיקרי, כך רוסיה יכולה להוביל קואליציה בשיתוף איראן וחזבאללה, ובד בבד לקיים הבנות אסטרטגיות עם ישראל, הנתפסות כנוגדות את האינטרסים של שותפותיה. לאיראן אין אופציה של יציאה מהמשחק בסוריה, לפיכך היא תעדיף את המשך שיתוף הפעולה עם רוסיה, גם אם לעיתים טעמו חמוץ, כל עוד אין לה חלופה עדיפה – מה גם שבאמצעות שיתוף הפעולה, איראן אינה מותירה את רוסיה לבדה בבניית היסודות להסדר בסוריה, על חשבון אינטרסים איראניים בסוריה עצמה ובאזור כולו.